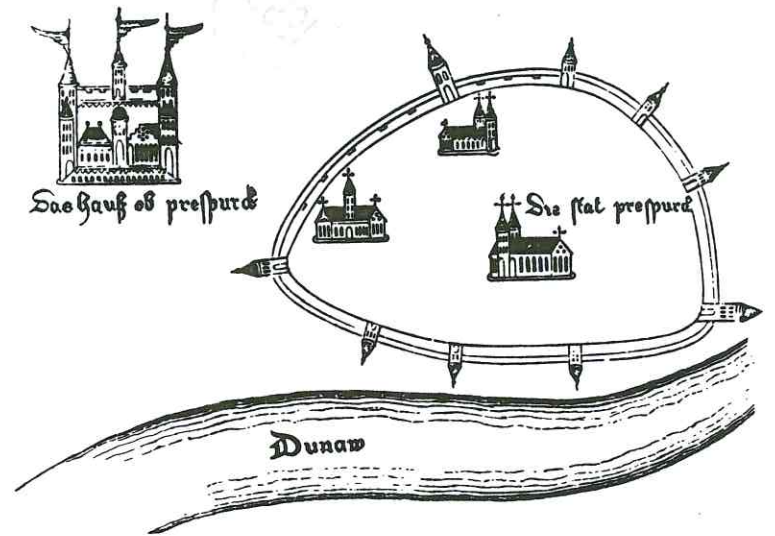

DĚJINY SLOVENSKA

DUŠAN KOVÁČ

W NAKLADATELSTVÍ
LIDOVÉ NOVINY

a na Moravu. Celá inscenace byla kromě toho jednoznačným politickým „blufováním“ ze strany Hitlera a jeho typická „hra kočky s myší“. Vsadil na hrubý nátlak a dosáhl svého cíle.

Tisova návštěva byla důkladně zrežírovaná. Napřed ho dlouho a důkladně zpracovával Joachim von Ribbentrop. Teprve potom, když bylo jasné, že Tiso hrubému nátlaku podlehl, uskutečnila se audience u Hitlera, která vlastně jenom potvrdila to, co Tisovi přednesl Ribbentrop. Tiso si vymohl jediný ústup – z Berlína požádal prezidenta Emila Háchu, aby na 14. března svolal slovenský sněm. Na sněmu byl vyhlášen Slovenský stát. Hitler okamžitě využil situace a 15. března vstoupila německá armáda na území českých zemí, kde byl vyhlášen Protektorát Čechy a Morava. Československá republika po 20 letech své existence zmizela z mapy Evropy.

10 SLOVENSKÝ STÁT JAKO HITLERŮV SATELIT

Totalitní režim a Hitlerova „ochrana“

POLITICKÉ POMĚRY V SLOVENSKÉM STÁTĚ

Na zasedání sněmu 14. března informoval Tiso poslance o svých „rozhovorech“ s Ribbentropem a Hitlerem. Přestože sněm nebyl zprávou příliš překvapen, působil skličujícím dojmem. Pokud se později Alexander Mach vyjádřil, že sněmovna přijala zprávu s nadšením, pak to nadšení prožíval patrně jen on sám, protože svědectví ostatních účastníků hovoří jednoznačně o mrazivém ovzduší. Poslanec Peter Zaťko popsal událost takto: „Velkou část poslanců jsem neznal, neznal jsem ani smýšlení velké většiny slovenského sněmu. Byl jsem překvapen, kolik z nich zůstalo po Tisově referátu zaraženo, bezradní, kolik z nich si kladlo otázku, co dělat, jak odpovědět. Neměl jsem dojem, že je to shromáždění, jemuž Hitlerovo oznámení přišlo vhod. Předseda sněmu Martin Sokol se projevil jako přívrženec ČSR, protože mi řekl: Já budu muset takovouhle samostatnost vyhlásit. Budu rád, když přitom neomdlím.“ V podobném duchu se nesou obsáhlé a velmi detailní vzpomínky poslance Pavla Čarnogurského, který neměl proč zamlčovat stísněnou atmosféru v slovenském sněmu. Právě z tohoto rozpoložení vznikla později teorie, že vyhlášení slovenského státu bylo vlastně rozhodnutím pro „menší zlo“. Tím „větším zlem“ mělo být připojení celého Slovenska k Maďarsku.

Předseda Slovenského zemského sněmu zkoncipoval zákon o slovenském státě, jehož první paragraf zněl: „Slovenská země se prohlašuje za samostatný a nezávislý slovenský stát. Sněm Slovenské země se mění v zákonodárný sněm slovenského státu.“ Sněmovna zákon odhlasovala a jmenovala novou vládu v čele s Jozefem Tisem. Teprve později, v ústavě přijaté 21. července 1939, se novému státu dostalo oficiálního názvu Slovenská republika.

Vyhlášení slovenského státu 14. března 1939 posloužilo Hitlerovi jako záminka, aby se prosadil v destabilizovaném středoevropském prostoru. Problémy v česko-slovenských vztazích do roku 1939 nebyly takového rázu, aby Slováci jako masa spontánně směřovali k samostatnému státu. Hlinkova slovenská lidová strana prosazovala politiku autonomie, myšlenka vytvoření samostatného slovenského státu se zrodila teprve v období, když se Československá republika pod Hitlerovým tlakem začala rozpadat. I tehdy, počátkem roku 1939, prosazovali tuto myšlenku pouze někteří radikálové v Hlinkově straně.

Slovensko tedy nevstupovalo do éry samostatné státnosti s nadšením, spíš s pocitem rezignace. Většina obyvatelstva, která vnímala nacistické Německo

jako agresora a hlavního viníka celoevropské krize, mohla těžko den ze dne uvěřit, že stát pod Hitlerovou ochranou může přinést Slovensku pozitivní vývoj. Od začátku existovaly vážné obavy, zda bude možné slovenskou samostatnost udržet. Při obsazování Moravy 15. března pronikla německá armáda i na Slovensko až k řece Váh a toto území okupovala. Slovenská vláda nakonec po těžkých jednáních západní hranici formálně ubránila, ale s tím, že se na slovenském území vytvořila vojenská zóna s německými posádkami podél celých moravsko-slovenských hranic.

Slovenský stát vznikl z Hitlerovy vůle a v prostoru plně ovládaném a kontrolovaném nacistickým Německem. Jeho existence byla závislá na vůli Hitlera a na jeho dalších plánech v Evropě. Velmi brzo se ukázalo, že Hitler využívá Slovenska jako nástupišť pro další agresi.

Hned při vzniku státu došlo k mezinárodnímu konfliktu s Maďarskem. Už vídeňskou arbitráží v listopadu 1938 ztratilo Slovensko svá jižní území, která byla připojena k Maďarsku. V březnu 1939, při zániku Česko-Slovenska, Maďarsko okupovalo Podkarpatskou Rus; při této příležitosti pronikla maďarská vojska na slovenské území. Došlo k válečnému konfliktu, v jehož důsledku muselo Slovensko odstoupit na východě další území s více než 40 000 obyvatel.

Na takto značně okleštěném slovenském území vznikl státní útvar, který patřil k nejmenším v Evropě, měl však znaky formálně samostatného státu. Slovenskou republiku uznalo de iure nebo de facto 27 států, včetně všech velmocí kromě Spojených států. Některé země měly v Bratislavě vyslanectví, jiné pouze konzuláty. Mezinárodní postavení Slovenské republiky se však začalo rychle měnit. V důsledku slovenské účasti na válce proti Polsku přerušily styky se Slovenskem Velká Británie a Francie. Poměrně dobré politické, ale hlavně kulturní a ekonomické vztahy se Sovětským svazem v důsledku paktu Hitlera se Stalinem se po vypovězení války Sovětskému svazu proměnily ve válečný stav, a Slovenská republika tak vstoupila do další fáze mezinárodní izolace, když její mezinárodní kontakty zůstaly omezeny na země ovládané Německem a na některé neutrální státy.

Formální samostatnost však byla pouze vnější, zdánlivá. Ve skutečnosti všechno, co se v Slovenské republice dělo, probíhalo pod přísnou německou kontrolou. Slovenská republika musela 23. března 1939 podepsat s Německem „ochrannou smlouvu“, podle níž se Německo zavázalo ochraňovat integritu slovenského území, Slovensko však muselo podřídit německým zájmům a kontrole jak zahraniční politiku, tak armádu. Německo získalo také rozhodující pozice v slovenské ekonomice.

Jako Hitlerův satelit se Slovensko zúčastnilo válečného tažení proti Polsku a vstoupilo tak do druhé světové války. Toto tažení bylo krátké, trvalo vcelku dva týdny a ztráty na životech na slovenské straně nebyly velké. Mnohem větší byly škody morální. Účast na agresivní válce proti sousednímu slovanskému státu po Hitlerově boku se dala těžko ospravedlnit. Rozšíření slovenského území o 25 obcí, které byly po první světové válce připojeny k Polsku (třebaže předtím byly součástí Uherska), navrácení obcí, které si Polsko připojilo roku

1938, a falešné manifestování pocitu vítězství nemohly zakrýt skutečnou morální porážku.

Politici představitelé Hlinkovy strany se tedy rozhodli pro kolaboraci s hitlerovským Německem. V první fázi existence slovenského státu se mohla i tato kolaborace chápat jako politika „menšího zla“, ale z dlouhodobého hlediska to byla politika bezperspektivní. Hitler se totiž nikdy netajil tím, že považuje slovanské národy za méněcenné. Pokud trvala válka, potřeboval v zázemí klid. Ten mu mohla zajistit na Slovensku zdánlivá samostatnost, řízená domácími „quislingy“. V německé politice se po vyhlášení samostatného Slovenska objevila i nová myšlenka udělat ze Slovenska něco jako vzorový stát, který by byl výkladní skříní, reklamou pro ostatní země v jihovýchodní Evropě. Poměry na Slovensku se měly stát ukázkou, jak může žít a prosperovat národ, který se dá pod Hitlerovu ochranu. V případě válečného vítězství byl Hitler rozhodnutý uskutečnit své geopolitické plány a představy, což by znamenalo nejen konec slovenské samostatnosti, ale v konečném důsledku i tragédii slovenského národa. V případě Hitlerovy válečné porážky však představovala kolaborace s ním stejnou slepou uličku.

Představitelé Hlinkovy strany nepovažovali pro svou politiku za dostatečné, bude-li se existence slovenského státu chápat pouze jako „menší zlo“. Proto se snažili vytvořit kolem formálně existujícího státu novou státní ideologii. Začali prohlašovat, že Slovenská republika je dovršením „tisíciletého úsilí Slováků o vlastní státnost“, masově se začaly vyrábět historické mýty sahající až ke knížatům Pribinovi a Svatoplukovi, jehož začali označovat za prvního slovenského krále atd. Vytváření takovéto falešné národní ideologie však nemohlo zakrýt jednu vážnou slabinu – samotný fakt kolaborace s Hitlerem. Občané Slovenska považovali národní socialismus a Hitlera za společné zlo. V nových podmínkách se však pojednou z úst nejvyšších slovenských představitelů dověděli, že Hitler a jeho Německo jsou nejlepším přítelem a ochráncem Slováků. Takto formulovanou ideologii však většina Slováků nemohla akceptovat. Proto se původní teorie „menšího zla“ v slovenské společnosti zakořenila hlouběji, což mělo své důsledky na konci války.

Vážné problémy se objevily i ve vnitřní politice. Slovenská republika byla státem s jednoznačně totalitním politickým systémem. Dne 21. července 1939 přijal Slovenský sněm ústavu, která měla jednoznačně autoritativní charakter, zakotvovala stavovské zřízení společnosti. Ve skutečnosti byla ústava pouze formálním dokumentem, jehož ustanovení se v praxi nedodržovala. Pro Slováky, kteří prošli demokratickým vývojem před rokem 1938, to byl zřetelný krok zpět. Formální a neodpovídající skutečnosti se stal i přijatý název státu – Slovenská republika, protože tento stát nikdy *res publica*, čili věcí veřejnou nebyl. Za celou existenci slovenského státu nedostali slovenští občané možnost přistoupit k volebním urnám. Ústava sice stanovila, že sněm má být volen každých pět let, vládnoucí stranu však vůbec nenapadlo, aby při vzniku nového státu tento akt potvrdila volbou sněmu samostatného státu. V činnosti tedy zůstal sněm, který byl zvolen roku 1938 jako sněm Slovenské země, nikoli jako sněm

suverénního státu. Sněm už při vzniku státu zmocnil vládu, aby činila „v přechodné době“ všechno, co je potřebné k udržení pořádku a k zajištění zájmů státu. Ukázalo se, že toto přechodné období trvalo vlastně až do roku 1945, neboť roku 1943 byl mandát sněmu prodloužen až do roku 1946.

Akt voleb by však ve vzniklé situaci ani neměl žádný význam. Už za slovenské autonomie vznikl na Slovensku systém jedné strany a politický monopol HSLS byl zakotven přímo v ústavě. Vznikla v podstatě státostrana, jakou Slovensko poznalo později za komunistické diktatury. Kromě Hlinkovy slovenské lidové strany legálně fungovaly pouze strany národnostních menšin – německé a maďarské. Německá *Deutsche Partei* využívala německou ochranu, osobovala si mimořádná práva a pokoušela se zasahovat vehementně do slovenské vnitřní politiky. Ústava dávala Hlinkově straně zvláštní postavení a pravomoci, protože se přímo uvádělo, že se slovenský národ podílí na státní moci prostřednictvím Hlinkovy slovenské lidové strany. Státostrana obsadila všechny důležité instituce a organizace. Dne 26. října 1939 byl prezidentem Slovenské republiky zvolen Jozef Tiso a předsedou vlády se stal Vojtech Tuka. Nic ve státě se nemělo dít bez vědomí HSLS, organizované na vůdcovském principu. Od října 1942 přijal prezident Tiso i formálně titul vůdce. Bez členství v HSLS byla těžko možná osobní kariéra a také státní úředníci se snažili vstoupit do strany, aby si zajistili svá postavení. Totalitní pozici HSLS dobře vystihovala slova jejího předsedy a později vůdce Jozefa Tisa: „Strana musí být v čele, musí být organizátorem celého veřejně-společenského života. Strana je národ a národ je Strana. Národ mluví skrze Stranu. Strana přemýšlí místo národa. Co národu škodí, to Strana zakazuje a pranýřuje.“ Proto počet členů strany rychle rostl. Zatímco roku 1938 měla 50 000 členů, roku 1943 to už bylo skoro 300 000.

Původní koncepce Hlinkovy strany byla nacionalistická, ale blížká představě stavovského státu. Tuto představu však Jozef Tiso a jeho blízcí spolupracovníci nemohli uskutečnit, jelikož nacionálněsocialistický systém byl s touto koncepcí v zásadním rozporu. Radikální křídlo HSLS v čele s Vojtechem Tukou a Alexandrem Machem se snažilo prosadit koncepci slovenského nacionálního socialismu. Nadbíhání nacistickému Německu a jeho politickému režimu bylo pro radikální část slovenských lidí typické. Ani tato koncepce, v jejímž jménu měl být odstaven i prezident Tiso a vnitřní poměry se měly radikalizovat a ještě víc přizpůsobit poměrům v Německu, se naplno neprosadila, protože o ni za války neměl zájem ani Hitler. V domácí politice nezískala tato koncepce nikdy větší oporu. Vytvořil se tak politický systém, který byl v principu totalitní, ale ve vztahu k občanům poměrně mírný, bez větších represálií.

Iluzornost slovenské samostatnosti se naplno projevila velmi brzy. Německo zasahovalo do všech záležitostí, hlavně do složení vlády. Všechny důležité funkce mohly být obsazeny pouze těmi, s nimiž souhlasili v Berlíně. Hned v prvních dnech Slovenské republiky musel odejít do ústraní Karol Sidor, vedle Tisa nejvýznamnější osobnost v HSLS; bylo známo, že si Hlinka přál, aby se jeho nástupcem stal právě Sidor. Hitler nemohl Sidorovi zapomenout jeho tvr-

Katolický kněz a zároveň premiér nového státu Jozef Tiso

dohlavě odmítání vyhlásit slovenskou státní samostatnost. Navíc byl Sidor známý polonofil a jako takový nemohl být ve slovenské politice žádoucí v době, kdy Hitler začal připravovat vojenský útok na Polsko. Právě v tomto ohledu představovalo totiž Slovensko důležité vojenské a strategické nástupiště. Karol Sidor se pak stal slovenským vyslancem ve Vatikánu.

Na nátlak z Berlína došlo i k dalším změnám. V první fázi války se slovenský ministr zahraničí Ferdinand Ďurčanský snažil aspoň částečně se vymanit z úplné závislosti na Německu. Takový pokus nemohl uspět, a proto v červenci 1940 si Hitler zavolal prezidenta Slovenské republiky, jímž byl od října 1939 Jozef Tiso, do Salcburku a donutil ho k personálním změnám ve vládě. Ďurčanský musel odejít, ministrem zahraničí se stal ministerský předseda Vojtech Tuka a pozice radikálního germanofilského křídla byly posíleny. Ve všech hlavních slovenských úřadech a ministerstvech zaujali významná místa němečtí poradci dbající, aby se Slovensko ani v nejmenším neodchýlilo od těsné spolupráce s Německem. Slovenská republika se stala členem válečné osy Berlín–Řím–Tokio (v listopadu 1940) a vstoupila do Paktu proti Kominterně (v listopadu 1941).

Vnitropolitický vývoj na Slovensku v letech 1939–1945 byl poznamenán zápasem o moc mezi dvěma hlavními směry v politice Hlinkovy strany. Umírně-

Ministr zahraničí Slovenska a posláze i ministerský předseda Vojtech Tuka přijímá zahraničního diplomata

né křídlo v čele s Jozefem Tisem vycházelo ve své ideologii z konzervativních představ o stavovském, autoritativně řízeném státě s jistými křesťanskými rysy; jejich protipól tvořili radikální fašisté, otevřeně prosazující ideologii a praxi německého národního socialismu a usilující, aby se Slovensko co nejvíc podobalo svému „velkému vzoru“. V čele této skupiny stáli Vojtech Tuka a Alexander Mach. Tuka ve své agitaci přizpůsobovat se nacistickému Německu prolašoval, že Slovensko si může činit nárok na německou ochranu pouze tehdy, když si ji zaslouží. V únoru 1941 bylo z Tukovy iniciativy vypracováno a publikováno 14 bodů slovenského národního socialismu, který měl Slovensko ještě víc přiblížit poměrům v nacistickém Německu a měl být podle vyjádření jeho tvůrců dalším rozvinutím „nacionálněsocialistické revoluce“. V pozadí tohoto zápasu byly nesporně i osobní ambice jeho protagonistů. Tiso a jeho skupina měli určitou podporu ve sněmu i u části obyvatelstva. Radikálové naproti tomu byli zcela izolovaní a nemohli se proti Tisovi prosadit. Jejich největší oporou byly polovojenské oddíly Hlinkovy gardy, jejichž velitelem byl Alexander Mach, ale ani na ně se radikálové v boji proti Tisovi nemohli úplně spolehnout. V daných mocenských poměrech obě skupiny kalkulovaly s tím, že se mohou prosadit jedině prostřednictvím Hitlera. Proto se radikální skupina všemožně snažila získat führerovu přízeň a podporu. Hitlerovi byli tito patolízalové nesporně bližší a v Salcburku docílil, že se dostali do významných pozic ve státě.

Za války mu však záleželo především na tom, aby byl na Slovensku klid a aby tam nemusel vojensky zasahovat. Proto mu vyhovoval v čele státu Tiso a jeho skupina. Pokus o odstranění Tisa, připravovaný Tukou a Machem za vydatné pomoci slovenských Němců Franze Karmasina, Hitler nepodpořil, a tak se Tiso udržel u moci až do konce války. V zápase o moc však musel i Tiso, aby si udržel Hitlerovu přízeň, dělat mnohé ústupky, takže vlastně celý ten mocenský zápas sloužil pouze Německu a jeho záměrům. Kolaborace malého státu s nacistickou velmocí musela vést do takové situace zcela zákonitě.

Totalitní nacionalistická ideologie připustila, jak jsme již uvedli, vedle Hlinkovy slovenské lidové strany už jen existenci národnostních menšinových stran. Po odtržení jižních oblastí zůstala na Slovensku jen nepatrná maďarská menšina, jejíž vůdce János Esterházy byl sice poslancem Slovenského sněmu, do politiky však nijak vážněji zasahovat nemohl. Naopak slovenští Němci, jejichž počet dosahoval kolem 150 000, se pokoušeli zasahovat do slovenské politiky velmi vehementně, hlavně prostřednictvím svého vůdce Franze Karmasina. Ten zastával funkci státního tajemníka pro záležitosti německé menšiny a jeho politika směřovala jednoznačně k tomu, aby ze slovenských Němců udělal *Herrenvolk*, který by měl rozhodující postavení v zemi, ovládal Slováků a kontrolovat je, zda správně sledují Hitlerovu politiku nové Evropy. Karmasin a jeho *Deutsche Partei* usilovali o faktickou exterritorialitu slovenských Němců, kteří měli mít i německé státní občanství a podléhat německým orgánům. *Deutsche Partei* zřídila v Bratislavě úřadovnu, tzv. *Wepner Amt*, v níž se shromažďovaly materiály z celého Slovenska – hlášení o protiněmeckých vystoupeních atd. Z této slovenské ústředny se pak materiály zaslaly k vyhodnocení do vídeňské úřadovny Sicherheitsdienst. *Deutsche Partei* a její ozbrojené složky FS, jakož i německý tisk se významně podílely na protizidovském štvání a protizidovských opatřeních.

Karmasin se například velmi rozhodně ohradil i proti snahám některých slovenských horlivců zavést v zemi slovenský národní socialismus. Podle něho byl národní socialismus výhradně německou záležitostí, na Slovensku tedy záležitostí zdejších Němců, nikoli Slováků. V Berlíně museli často Karmasinovu horlivost brzdit, protože se obávali, že by *Deutsche Partei* mohla svými akcemi vyprovokovat protiněmecké nálady a vnitropolitickou krizi, kterou nemohlo Německo za války potřebovat.

Rusínsko-ukrajinské obyvatelstvo zůstalo po celou dobu na okraji politického dění. V Slovenském sněmu byli zastoupeni jedním poslancem. Po obsazení Podkarpatské Rusi Maďarskem zůstali Rusíni na Slovensku izolováni od svých soukmenovců, s nimiž za první republiky úzce spolupracovali. Jejich politická aktivita zůstala během celé existence Slovenské republiky omezena na minimum. Ožili teprve za povstání roku 1944 a pak v souvislosti s přechodem fronty, když se na slovenské území dostala Rudá armáda.

Ve velmi těžkém postavení se ocitlo slovenské obyvatelstvo v odtržených jižních oblastech. Jejich tíživá sociální situace vyplývala z toho, že hospodářsky byli napojeni na slovenské území. Politicky byl hortyovský režim Maďarska ro-

ku 1938 nesrovnatelný s režimem v Československu, kde i po Mnichově zůstaly zbytky občanských svobod a sociálních vymožeností. K tomu přibýlo pronásledování z národnostních důvodů, jež bylo mnohem horší než útlak ve starém Uhersku. Slovenské školy byly zavírány, slovenské knihy hromadně páleny. O Vánocích 1938 stříleli četníci do lidí, kteří vycházeli v Šuranoch z kostela, a zabili přítom jedno děvče. Pro slovenskou inteligenci nebylo na okupovaném území místo. Stávalo se, že rodiny ze zoufalství opouštěly své domovy a utíkaly na území slovenského státu.

ŽIVOT VE SLOVENSKÉ REPUBLICE

Přesto, že režim byl nedemokratický a kolaboroval s Německem, v části domácí veřejnosti vyvolala slovenská státnost příznivou odezvu. Bylo zřejmé, že situace v slovenském státě je v mnohém ohledu příznivější než v okolních zemích. Platilo to především o prvních letech existence slovenského státu, do roku 1943.

Na Slovensku existovala vysoká zaměstnanost. Ovlivnila ji jednak válečná konjunktura v průmyslu, ale také skutečnost, že mnozí Slováci měli možnost pracovat za výhodných podmínek v Německu. Každoročně tam odcházelo na práce asi 40 000 slovenských občanů. Pro ty Slováky, kteří nemuseli narukovat a kterým příliš nevadila přítomnost německých vojsk, německých poradců a samotný fakt kolaborace, se jevil život v jejich mikrosvětě docela přijatelným. Mnoha Slováků, kteří se před rokem 1939 nemohli uplatnit ve státní správě, ve školství, vědě, armádě atd., se nyní naskytla možnost rychlého postupu. Státní správa i administrativa se sice nacházely pod německou kuratelou, ale přeci jen v „slovenských rukou“. Uplatnění mnoha Slováků bylo ovšem umožněno krajně nehumánním aktem vysídlení skoro 20 000 českých státních zaměstnanců už v období tzv. druhé republiky. Větší možnosti pro uplatnění Slováků vznikly pak v důsledku dalšího nehumánního aktu – když byli z ekonomického života vyřazeni židovští obyvatelé.

Slovenskou ekonomiku oživila na čas válečná konjunktura. Potřeby války si vynutily stavbu řady závodů, některé rozšířily svou výrobu. Stavěly se nové komunikace – silnice a železnice. Odtržení jižních oblastí vedlo rovněž k výstavbě nových silnic a železničních tratí, což poskytlo zaměstnání mnoha dělníkům. Prosperita prvních válečných let ovšem nepůsobila všude stejně. V některých oblastech ekonomika naopak stagnovala a existovaly i regiony bídy. Problémy se nevyhnuly důlním revírům: největší stávkou na Slovensku za celé válečné období proběhla v říjnu 1940 v Handlové. Zúčastnili se jí právě tak němečtí jako slovenští havíři. Tato skutečnost byla krajně nepříjemná vedení *Deutsche Partei*, které vždycky hrdě prohlašovalo, že má své lidi – tedy slovenské Němce – pod kontrolou. Zlepšily se rovněž odbytové možnosti zemědělců, a to proto, že od Slovenska byly odtrženy nejúrodnější jižní oblasti. Zásobování na Slovensku zůstávalo za daných okolností na velmi slušné úrovni, stabilní a vysoce hodnocena byla rovněž slovenská koruna.

Žatva na velkostatku v prvním válečném roce

I v složitých poměrech za války intenzivně pokračoval kulturní rozvoj Slovenska. Byly dobudovány bratislavská univerzita i vysoká škola technická, vznikla Vysoká škola obchodní. Roku 1942 vznikla Slovenská akademie věd a umění. Do vědeckého a kulturního života na Slovensku vstoupila nová generace, kvalitně připravená v předcházejícím období, která velmi napomohla rozvoji slovenské vědy a umění. To všechno pomáhalo představitelům Hlinkovy strany vytvářet obraz Slovenské republiky jako ostrova klidu a blahobytu v okolní rozbořené Evropě. Všechno se však zakrýt nedalo. Zejména ne stále zjevnější charakter podřízenosti Slovenska německým záměrům.

Slovenská armáda se účastnila německých válečných tažení, počínaje válkou proti Polsku. Vzápětí po přepadení Sovětského svazu (22. června 1941) se připojilo k této Hitlerově agresi i Slovensko a zúčastnilo se jí svými dvěma divizemi. Slovenská Rychlá divize se během tažení roku 1942 probodovala až ke Kavkazu. Oficiální vláda se snažila tuto slovenskou účast glorifikovat a například generální tajemník HSLS a ministr hospodářství Gejza Medrický prohlásil: „Dnes se hrouť pod silnými údery německé armády, po jejímž boku stojí také armáda slovenská, starý svět. V této válce nejde o dobývání nových území, ale o zboření starých špatných světů. Slovenští vojáci si v této válce dobývají jméno hrdinných bojovníků.“ Podobných vyjádření bylo v slovenském tisku daleko víc, ale ve skutečnosti bojová morálka slovenských vojáků nebyla valná. Jejich ochota bojovat se v mnohém podobala té z první světové války. Mnozí sloven-

Náčelník štábu wehrmachtu Keitel za návštěvy v Bratislavě

ští vojáci přebíhali na stranu Rudé armády. Rychlá divize nakonec ztratila bojeschopnost a byla stažena do Sedmihradská. Druhá, tzv. Zajišťovací divize byla nakonec přesunuta jako pomocná stavební jednotka do Itálie. I ospravedlnování slovenské účasti bojem proti bolševismu nemělo velký účinek. V dané situaci bylo všem jasné, že se jedná o vynucenou válku po boku agresora, který nebojuje proti bolševismu, ale za ovládnutí světa.

Válka a realita slovenské totální podřízenosti Německu začaly stále víc ovlivňovat také ekonomiku i všední život každého jednotlivce. Válce bylo podřízeno celé slovenské hospodářství. Na Slovensku se vyráběly pro německou armádu zbraně, hlavně ve zbrojovkách v Dubnici a v Povážské Bystrici, Německo jako hlavní odběratel slovenských výrobků určovalo, co se bude přednostně vyrábět. Druhou stránkou mince však bylo, že Německo v důsledku vyčerpání válkou ztrácelo schopnost i ochotu za zboží platit, stávalo se stále větším dlužníkem. To poškozovalo slovenské hospodářství. Slovensko se stalo vhodným objektem pro německé firmy, které ovládaly stále víc nejen výrobu, ale také zvyšovaly svůj podíl na kapitálu. Firma Hermann Göring Werke kontrolovala velké průmyslové podniky, hlavně zbrojařské, a zároveň vlastnila rozsáhlé lesy po celém Slovensku.

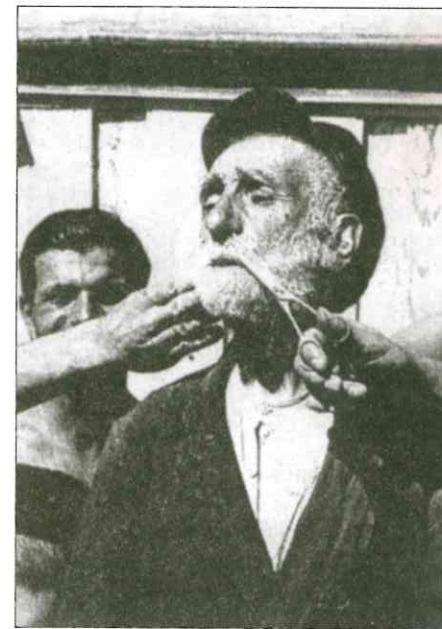
Už od roku 1943 se v slovenském hospodářství začaly projevovat krizové jevy, postupně se promítající i do životní úrovně obyvatelstva. Vznikaly problémy se zásobováním, rostla korupce a rozmáhal se černý trh s nezvykle ketas-

kými cenami, za jaké si mohli dovolit nakupovat jen majetní lidé. Úměrně s růstem hospodářských těžkostí se vzrůstala i nespokojenost obyvatelstva. „Výkladní skříň“ začala ztrácet svůj lesk. Skutečnost, že ve všech sousedních zemích, včetně Německa, byla situace ještě horší, nemohla trvale zastavit rostoucí nespokojenost.

TRAGÉDIE SLOVENSKÝCH ŽIDŮ

Totalitní diktatura se nejvíc projevila ve vztahu k židovskému obyvatelstvu. Antisemitismus byl od počátku součástí ideologie Hlinkovy slovenské ľudové strany, podobně jako tomu bylo u jiných katolických, lidových nebo křesťanskosociálních proudů. Protižidovská opatření začala na Slovensku zavádět už autonomní vláda, tedy bez vnějšího zasahování Německa. Když se Slovensko stalo německým satelitem, sílil z německé strany tlak, aby se i na Slovensku „řešila“ židovská otázka podle německého vzoru. Tento tlak byl evidentní, holocaust slovenských Židů však nelze připsat pouze jemu. Mnohé antisemitské výpady Alexandra Macha a koneckonců i prezidenta Tisa se v ničem nelišily od protižidovského štvání nacionálních socialistů v Německu. Leták vydaný roku 1940 Hlinkovou gardou hlásal: „Nás neobalamutí hloupou frází, že Žid je taky člověk. Židi jsou zástupci a agenti ďáblů. Žid není výtvor Boží, ale ďábelský, a proto Žid není člověk, jenom jako člověk vypadá. Ten, kdo Židy jakýmkoli způsobem podporuje nebo chrání, toho trest Boží nemine.“ Takovéto primitivní antisemitské štvání nebylo bohužel v oněch letech ani ze strany oficiálních slovenských představitelů výjimkou.

Nápor proti židovskému obyvatelstvu byl soustavný a postupně se slovenští Židé dostávali mimo občanskou společnost i mimo zákon. Už krátce po 14. březnu 1939 se začala protižidovská opatření množit. Zprvu to byla snaha omezit Židy v některých povoláních. Byli vyloučeni ze státní služby, nesměli působit jako učitelé, důstojníci a vůbec zastávat významnější funkce. Pak následovala snaha zbavit je majetku. V této fázi se jednalo nejen o úsilí likvidovat ekonomické aktivity židovského obyvatelstva, ale také především o snahu získat jeho majetek. Židům byly odebírány průmyslové podniky, živnosti a nakonec i jejich nemovitý

Pogromy a ponižování Židů se staly předzvěstí „konečného řešení“ židovské otázky

majetek. Tomuto procesu se říkalo arizace, což znamenalo, že všechny tyto majetky měly přejít ze židovských do árijských rukou. A právě tady se přižívovali mnozí členové HSLS, především nejrůznější funkcionáři a příslušníci Hlinkových gard. O podíl na arizovaném majetku se velmi vehementně hlásili slovenští Němci. Docházelo ke sporům a Franz Karmasin si v tisku i v hlášeních do Německa stěžoval, že se Němcům odpírá privilegované postavení při arizaci.

Vládní nařízení a praktiky panující moci znemožnily Židům vykonávat tzv. svobodná povolání, v nichž měli procentuálně poměrně vysoký podíl, hlavně v lékařství a advokacii. Souběžně přijímaná drastická opatření měla zamezit židovskému obyvatelstvu v přístupu ke vzdělání. Židé mohli navštěvovat prakticky jen základní školy, a to pouze odděleně od „árijských“ žáků.

Následovala úplná společenská izolace Židů. Bylo jim zakázáno stýkat se s ostatním obyvatelstvem, nesměli navštěvovat veřejná místa – kina, divadla, kavárny, koupaliště, nesměli volně cestovat. V mnoha slovenských městech visely na náměstích a v parcích nápisy: „Židům, cikánům a psům vstup zakázán!“ Aby se Židé odlišili od ostatních obyvatel, museli povinně nosit na oděvu našité žluté hvězdy. Všechno směřovalo k tomu, aby se dostali do naprosté izolace. Začala se připravovat ghetta a pracovní tábory.

Dne 9. září 1941 vydala slovenská vláda soubor protižidovských zákonů, tzv. židovský kodex, vypracovaný na základě německých norimberských zákonů.

Nástup slovenských občanů židovského původu do transportů v koncentračním táboře v Žilíně

Někteří slovenští představitelé se zprvu snažili, aby se protižidovské zákony dostaly na konfesionální bázi, to se však nepodařilo a slovenské protižidovské zákony byly právě tak jako německé postaveny na rasovém základě.

Proti takto koncipovanému zákonodárství protestoval i Vatikán. Státní tajemník kardinál Maglione poslal slovenskému vyslanci Sidorovi nótu, v níž se psalo: „Svatá stolice přijala s hlubokým zármutkem zprávu, že i na Slovensku, tedy v zemi, kde se skoro všechno obyvatelstvo hlásí k nejlepšímu katolickému tradicím, bylo dne 9. září t. r. uveřejněno 'vládní nařízení', jímž se ustanovuje zvláštní 'rasové zákonodárství' obsahující různá opatření otevřeně odporující katolickým principům.“ Vatikán protestoval z principiálních důvodů, ale také proto, že se toto zákonodárství týkalo mnoha pokřtěných Židů: „Svatá stolice nemůže zůstat lhostejná ani vůči bolestné situaci tolika jejích synů židovského původu v důsledku těchto i jiných tíživých opatření citovaného nařízení. Jsou zbaveni mnoha práv, izolováni od ostatních občanů a ve srovnání s nimi se dostanou do morálně, sociálně a ekonomicky nerovného postavení, takže mnozí z nich budou prakticky nuceni k hrdinským činům, aby mohli zůstat věrnými příslušníky církve, a snad se mnozí dostanou i do krajní nouze.“ Je příznačné, že na tuto nótu slovenská vláda vůbec neodpověděla.

Vyvrcholením protižidovské politiky vlády se stalo vyvezení slovenských Židů do táborů smrti – do německých vyhlazovacích táborů.

Slovenská vláda přijala německou nabídku odsunout slovenské Židy na „práce ve východních územích“. Od března až do října 1942 se uskutečňovaly násilné transporty židovského obyvatelstva ze Slovenska do vyhlazovacích táborů. Za tu dobu bylo odtransportováno téměř 60 000 slovenských Židů, z nichž většina ve vyhlazovacích táborech zahynula. Slovenská vláda navíc za každého vyvezeného Žida zaplatila Německu 500 říšských marek.

Proti vystěhovávání slovenských Židů opět protestoval Vatikán. Dne 14. března 1942, krátce před započítím transportů, zaslal vatikánský státní sekretář slovenskému vyslanci nótu, v níž se uvádělo: „Podle zprávy, kterou nejnověji dostal Státní sekretariát, bezprostředně hrozí všem příslušníkům židovské rasy, bez rozdílu náboženství, věku a pohlaví, vyhnání z území Slovenské republiky. Tyto osoby (kolem 80 000) chtějí vyvézt do Haliče a do okolí Lublina a deportovali by odděleně muže, ženy a děti. Státní sekretariát chce věřit, že tato zpráva neodpovídá pravdě, protože nepovažuje za možné, že by se v zemi, která se chce řídit katolickými principy, měla uplatnit tak politováníhodná opatření s tak bolestnými následky pro mnoho rodin.“

Vatikán opakovaně protestoval proti rasovým zákonům a transportům. I Svaté stolici bylo krajně nepřijemné, že se něco takového děje v zemi, v jejímž čele stojí katolický kněz. Nezakrytě to napsal kardinál Maglione vatikánskému chargé d'affaires v Bratislavě Burziovi: „Svatá stolice přijala zprávu o nových smutných opatřeních slovenské vlády proti neárijským s hlubokým politováním. Je to tím smutnější, že podle Vaší zprávy byl tento zákon vydán za účasti některých kněží, kteří jsou poslanci v parlamentě.“ Státní sekretář monsignore Tardini na okraj odpovědi britské vládě, která rovněž protestovala, poznamenal: „Je

Štefan Bednár, *Příchod do koncentráku*

to neštěstí, že prezidentem Slovenska je kněz. Každý chápe, že Svatá stolice nemůže zastavit Hitlera. Ale kdo pochopí, že nedovede udržet na uzdě kněze?“

Velmi trapný dojem, zřejmě i ve Vatikánu, vyvolaly také antisemitské projevy samotného prezidenta Tisa, který se nehumánní činy svého režimu dokonce pokoušel obhajovat náboženskými důvody, když v jednom z projevů řekl, že lidé mají od Boha přikázáno milovat sami sebe. A tato sebeláska jim velí, aby se zbavili všeho, co jim škodí. Slovákům škodí Židé, musí se jich tedy podle Božího přikázání zbavit. Takto krkolomná demagogie byla opravdu již příliš a ve Vatikánu nezapomněli poznamenat, že hlavním božím přikázáním je láska k bližnímu.

Brzy se stalo obecně známým, že Židé jsou vyvázeni ne na práce, ale do vyhlazovacích táborů. V říjnu 1942 byly transporty zastaveny, ale to už bylo pozdě. Téměř 60 000 slovenských Židů se stalo obětí holocaustu.

Další transporty pokračovaly až po okupaci Slovenska německou armádou na podzim 1944. Tehdy bylo vyvezeno do táborů smrti dalších 13 000 Židů. Mnohé v době protipovstaleckého teroru jednoduše postříleli.

Zůstává však skutečností, že právě v krátké době od března do října 1942 na základě rozhodnutí slovenských orgánů byla násilně odtransportována a vyhubena větší část slovenského židovského obyvatelstva. Odpovědnost za holocaust slovenských Židů nese tedy plně vláda. Na této nehumánní akci velmi

aktivně spolupracovali mnozí příslušníci Hlinkových gard; řada z nich se zistným cílem – v naději na možnost uchvátit židovský majetek v rámci tzv. arizace. Holocaust slovenských Židů se tak stal jednou z nejtragičtějších kapitol moderních slovenských dějin. Řadoví slovenští občané s výjimkou fanatických extrémistů přijímali všechna protizidovská opatření většinou s rozpaky i s odporem. Když se rozšířily zprávy o tom, že slovenští Židé jsou v německých koncentračních táborech vražděni, autorita slovenské vlády u části obyvatelstva poklesla a společnost se začala výrazněji polarizovat na stoupence a odpůrce režimu; těch druhých stále přibývalo.

Období let 1939–1945 bylo těžké i pro slovenské Romy, kteří byli považováni za rasově méněcenné. Měli zakázáno používat veřejné dopravní prostředky, nesměli vstupovat do měst a do veřejných prostorů, někde měli vyhrazeny určité hodiny pro nezbytný pobyt; od roku 1941 se pro Romy začaly zřizovat pracovní tábory. Po obsazení Slovenska německou armádou došlo na více místech k masovému popravám Romů ze strany speciálních jednotek SS. Z jihoslovenských oblastí přičleněných k Maďarsku odváželi Romy do koncentračních táborů, hlavně do tábora v Dachau.

Odboj a Povstání

FORMOVÁNÍ DOMÁCÍHO A ZAHRANIČNÍHO ODBOJE

Vývoj na frontách světové války výrazně přispíval k tomu, že vzrůstala nespokojenost s režimem i jeho kolaborací s nacistickým Německem.

Třebaže životní úroveň na Slovensku byla v rámci válečných poměrů velmi dobrá, vyšší než ve všech okolních zemích, obyvatelstvo nebylo s vládou spokojeno. Sílicí nespokojenost přerůstala v organizovaný odboj. U části obyvatelstva se nespokojenost s režimem spojovala s přáním obnovit Československou republiku.

Aktivní organizovaný odboj proti režimu nastolenému Hlinkovou slovenskou ľudovou stranou zahájili skoro od samého začátku existence Slovenské republiky komunisté. Komunistická strana byla zakázaná a organizovala se ilegálně. Ve státoprávní oblasti prosazovali slovenští komunisté různé projekty, kromě jiných i projekt „sovětského Slovenska“, což znamenalo připojení Slovenska k Sovětskému svazu.

Organizovaný odboj zahájily i skupiny složené z bývalých politiků, jejichž strany byly pod nátlakem sloučeny s Hlinkovou slovenskou ľudovou stranou. Tomuto seskupení se říkalo „občanský blok“. Jeho příslušníky však byli všichni nekomunisté, tedy i bývalí sociální demokraté. Významnou složku občanského bloku představovali slovenští evangelíci, nespokojení s privilegovaným postavením katolické církve a s politickým klerikalismem, který zaujal dominantní postavení, zdaleka ne pouze proto, že prezidentem republiky byl katolický kněz. Do občanského bloku patřily i skupiny, jež neakceptovaly slovenský stát a snažily se obnovit Československo, i když často v jiné podobě, než byla

předmnichovská republika. Zatímco komunisté byli napojeni na Moskvu, občanský blok se orientoval na spolupráci s emigrační československou vládou v Londýně.

Vláda pomocí rozsáhlého policejního aparátu sledovala všechny podezřelé. Už v červnu 1939 odhalila například odbojovou organizaci Revoluční mládež Slovenska, která sdružovala především mladé studenty a dělníky. Postupně byli pozatýkáni vedoucí funkcionáři ilegální komunistické strany, pod trvalým policejním dohledem se nacházeli všichni bývalí politici – odpůrci HSLS.

V prvních letech války nebyly ve slovenské společnosti příznivé podmínky pro rozvinutí širšího odboje. Odbojová činnost se tehdy projevovala hlavně v zahraničí. Zatímco mobilizovaní slovenští vojáci bojovali po boku Hitlera, mnoho Slováků vstoupilo do aktivního boje na straně protihitlerovské koalice. Slováci vytvořili z uprchlíků vojenskou jednotku v Polsku a později představovali značnou část československého armádního sboru, který se pod velením Ludvíka Svobody zúčastnil válečných akcí po boku Rudé armády.

Slováci bojovali také při obraně Francie, kdy první československé divizi velel Slovák generál Rudolf Viest. Slováci působili i v řadách britského letectva. Slovák Jozef Gabčík se zúčastnil atentátu na Reinharda Heydricha v Praze. Slováci bojovali v partyzánských jednotkách na Ukrajině, v Bělorusku, v Itálii i ve francouzském odboji. Celkově počet Slováků, kteří se zúčastnili druhé světové války na straně protihitlerovské koalice, daleko převyšoval počet mobilizovaných slovenských vojáků, válčících na straně Německa.

Aktivní vojenský odboj měl svou politickou organizaci. Prezident Edvard Beneš, který po Mnichově emigroval do Londýna, se snažil zorganizovat zahraniční vládu podobně, jako tomu bylo za první světové války. Zároveň usiloval

Štefan Osuský

o uznání této vlády ze strany států protihitlerovské koalice. Další dva nejvýznamnější českoslovenští politici v zahraničním odboji byli Slováci Milan Hodža a Štefan Osuský, kteří se také přihlásili k projektu obnovy Československé republiky. Mezi Benešem na jedné straně a Hodžou a Osuským na straně druhé však brzy došlo k vážným neshodám. Jejich hlavním důvodem se stalo řešení slovenské otázky. Podle Benešova pojetí mělo být Československo obnoveno v jeho předmnichovské podobě, tj. jako unitární stát. Hodža a Osuský na druhé straně prosazovali větší samosprávu Slovenska. V memorandu, jež oba vypracovali ve spolupráci se slovenským komunistou žijícím v emigraci Vladimírem Cle-

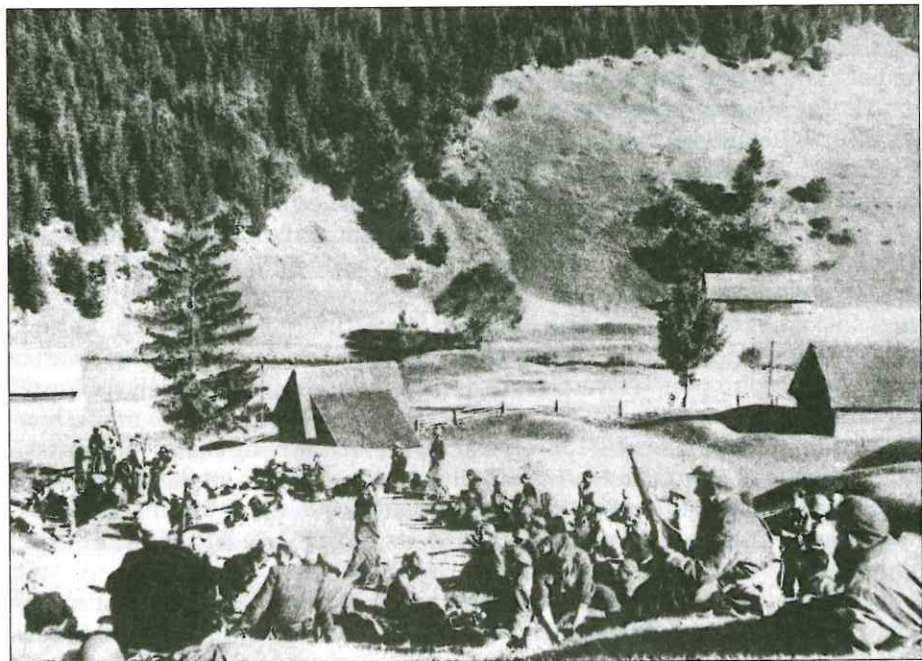
mentisem, se požadovala taková reforma vnitřního uspořádání Československa, která by znamenala prakticky federaci. Na takový model státoprávního uspořádání však Beneš nechtěl přistoupit. Došlo k vážným sporům a k roztržce. Hodža založil v Paříži Slovenskou národní radu (v listopadu 1939), potom se sice nechal přesvědčit a přijal účast v Benešově zahraniční vládě, nakonec se však oba, Hodža i Osuský, s Benešem definitivně rozešli. Hodža se pak věnoval svému poslednímu většímu dílu, které nakonec roku 1942 v Londýně vydal pod názvem *Federation in Central Europe* a které představovalo vlastně Hodžovu politickou závěť. Potom emigroval do Spojených států, kde roku 1944 zemřel. Po odchodu Hodži a Osuského z Benešovy emigrační vlády v ní Slováci neměli žádného významnějšího představitele.

Vývoj války podpořil Benešovy ambice. Štefan Osuský ztratil po pádu Paříže svého největšího podporovatele a britská politika začala ochotněji spolupracovat s evropským odbojem. Po nástupu Winstona Churchilla do úřadu britského premiéra padla i poslední překážka, jež stála v cestě Benešovi – britská vláda skoncovala s mnichovskou politikou Nevilla Chamberlaina. Následovalo oficiální uznání Benešovy zahraniční vlády, které v létě 1941 potvrdil i Sovětský svaz. To vše posilovalo nejen Benešovy pozice, ale také jeho koncepci unitárního Československa.

K aktivizaci domácího odboje přispěly především tři skutečnosti: vstup Slovenska do války proti Sovětskému svazu, což mezi Slováky vzbuzovalo hluboký nesouhlas, brutální protižidovská opatření slovenské vlády a konečně obrat ve válce, k němuž došlo po bitvě u Stalingradu. Benešův zahraniční úspěch přispěl zároveň k sjednocování platformy domácího odboje. Jelikož domácí odboj a plánované ozbrojené vystoupení mohlo mít význam pouze jako součást protihitlerovské fronty, domácí odboj přijal zásadně koncepci protihitlerovské koalice – obnovu Československa. Komunisté se vzdali plánu „sovětského Slovenska“ mezi jiným i na pokyn Moskvu, která rovněž uznala Benešovu vládu. Domácí slovenský odboj však ve své převážné většině nepřijal Benešův plán obnovy státního centralismu a unitarismu a požadoval pro Slovensko rozsáhlou samosprávu na základě principu, který v dobové terminologii dostal název „rovný s rovným“.

Pozice Benešovy i celého československého odboje posílilo podepsání československo-sovětské smlouvy 13. prosince 1943. Stále trvala válka a Sovětský svaz byl důležitým členem protihitlerovské koalice, proto se tato smlouva hodnotila jako mezinárodní posílení budoucího obnoveného státu. Později se však tato smlouva v Stalinových rukou stala nástrojem k ovládnutí Československa a jeho včlenění do sovětské sféry vlivu.

Koncem roku 1943 představitelé občanského bloku a komunisté uzavřeli tzv. Vánoční dohodu a vytvořili společně ústřední odbojový orgán – Slovenskou národní radu (SNR). Občanský blok v ní zastupovali Jozef Lettrich, Ján Ursíny a Matej Josko, komunisty Karol Šmidke, Gustáv Husák a Ladislav Novomeský. Slovenská národní rada se později ještě měnila a doplňovala o nové členy. Nej důležitějším bodem Vánoční dohody byla příprava ozbrojeného povstání a svi-

Partyzánský výcvikový tábor ve slovenských horách

žení diktatury Hlinkovy strany. Úkoly SNR vytyčovala Vánoční dohoda takto: „1. Jednotně a centrálně vést boj slovenského národa za odstranění nacisticko-německého diktátu, vykonávaného i domácími uzurpátory politické moci. 2. V příhodné chvíli převzít veškerou politickou, zákonodárnou, vojenskou či administrativní výkonnou moc na Slovensku a vykonávat ji podle vůle lidu až do té doby, dokud svobodně zvolení zástupci lidu nebudou moci veškerou moc převzít. 3. Po převzetí moci, jen co to bude možné, Slovenská národní rada se postará, aby si slovenský lid volně a svobodně určil své zástupce, jimž Slovenská národní rada veškerou moc odevzdá. 4. Slovenská národní rada bude ve své činnosti postupovat v dorozumění s československou vládou a celým zahraničním odbojem, jejichž práci na mezinárodním a vojenském poli uznává a podporuje.“

Byla přijaty teze, podle nichž se měla řídit budoucí politika Slovenska. Kromě demokratických a antifašistických zásad byla vyhlášena také zásada „rovný s rovným“, podle níž se měl uspořádat vztah Čechů a Slováků v obnovené Československé republice.

SLOVENSKÉ NÁRODNÍ POVSTÁNÍ

Povstání se připravovalo ve spolupráci s armádou, v níž velká část důstojníků a pochopitelně i mužstva byla nespokojena s ľudáckým režimem a byla ochot-

na vstoupit do ozbrojeného boje proti němu. Vojenská stránka povstání byla řízena Vojenským ústředím v čele s podplukovníkem Jánem Golianem. Povstání se připravovalo v součinnosti s Rudou armádou a v návaznosti na její postup. V době, kdy se Rudá armáda přiblíží k hřebenům Karpat, měly jí dvě východoslovenské divize uvolnit vstup na Slovensko a zároveň posádky na západě a jihu země měly bránit postupu německých vojsk na Slovensko. Luďácká vláda měla být svržena a moci se měla ujmout Slovenská národní rada a jí podřízené národní výbory.

V době příprav povstání už na celém Slovensku existovaly početné partyzánské skupiny, které vyvíjely aktivní záškodnickou činnost – vyhazovaly do povětří mosty, zatarasovaly komunikace, přepadávaly vlaky vezoucí munici na frontu a podobně. Činnost partyzánů se nepodařilo koordinovat s plány povstání, převážně i kvůli komunikačním potížím v hornatých terénech Slovenska, kde partyzáni působili, ale také pro neochotu partyzánů podřídit se vojenským a politickým představitelům Slovenské národní rady. Svou úlohu sehrálo i to, že Sovětský svaz chtěl právě prostřednictvím svých partyzánských velitelů kontrolovat odboj na Slovensku. Akce partyzánů tak často komplikovaly přípravu povstání a vyprovokovaly otevřený německý zásah.

Už 12. srpna 1944 slovenská vláda vyhlásila na Slovensku výjimečný stav. Postřelení členů německé vojenské mise a jejího civilního doprovodu, kteří se vrátili přes Slovensko z Rumunska, na dvoře martinských kasáren 28. srpna dalo

Slovenští povstalci v boji

Banská Bystrica, centrum povstání

Německu záminku k přímému zásahu. Vyslanec Hans Elard Ludin předložil Jozefu Tisovi návrh na německý vojenský zásah na slovenském území a Tiso s ním souhlasil. Dne 29. srpna začala německá armáda obsazovat Slovensko. Německé oddíly pronikaly do země několika směry: od Čadce směrem k Žilině, z Moravy na střední Pováží, z Petržalky do Bratislavy, z Polska směrem na Kežmarok a Poprad. V 19 hodin večer přečetl ministr národní obrany Ferdinand Čatloš v rozhlase projev, v němž oznámil, že slovenská vláda pozvala německou armádu na Slovensko do boje proti partyzánům. Zároveň žádal slovenské obyvatelstvo, aby Němcům nekladli odpor a aby německou armádu podporovali. Na to vojenské ústředí v Banské Bystrici vydalo slovenským posádkám heslo k zaujetí obranného postavení. To byl signál k začátku povstání. Ještě téhož večera došlo k prvním bojům v oblasti Žiliny a druhého dne i v oblasti Kežmarku.

Povstání veřejně oznámil banskobystriický svobodný rozhlasový vysílač 30. srpna 1944. Jako prvním v něm zazněly dvě výzvy formulované skupinou kolem Vavra Šrobára v Donovalech. Vysílač v Banské Bystrici, který se odpojil od bratislavského vysílání, sehrál při mobilizaci Slováků do povstání významnou úlohu. Proto se stal terčem nepřátelských útoků a po bombardování 2. září byl zničen. Povstalecký rozhlas vysílal sice technicky méně kvalitně, ale až do konce října 1944. Na svobodném území začal vycházet povstalecký tisk, vydávaly se le-

táky. Všechno mělo sloužit mobilizaci sil v boji proti německé okupaci.

Oproti původním plánům vypuklo povstání předčasně, v době, kdy všechny vojenské přípravy nebyly ještě ukončeny. Nepodařilo se udržet dvě východoslovenské divize, které Němci rychle odzbrojili, a ani posádky na západním Slovensku nebyly schopny klást německé invazi větší odpor. Tak se povstání vlastně od začátku omezilo na území středního Slovenska s centrem v Banské Bystrici, což značně ztížilo jeho operační prostor i možnost dlouhodobé obrany.

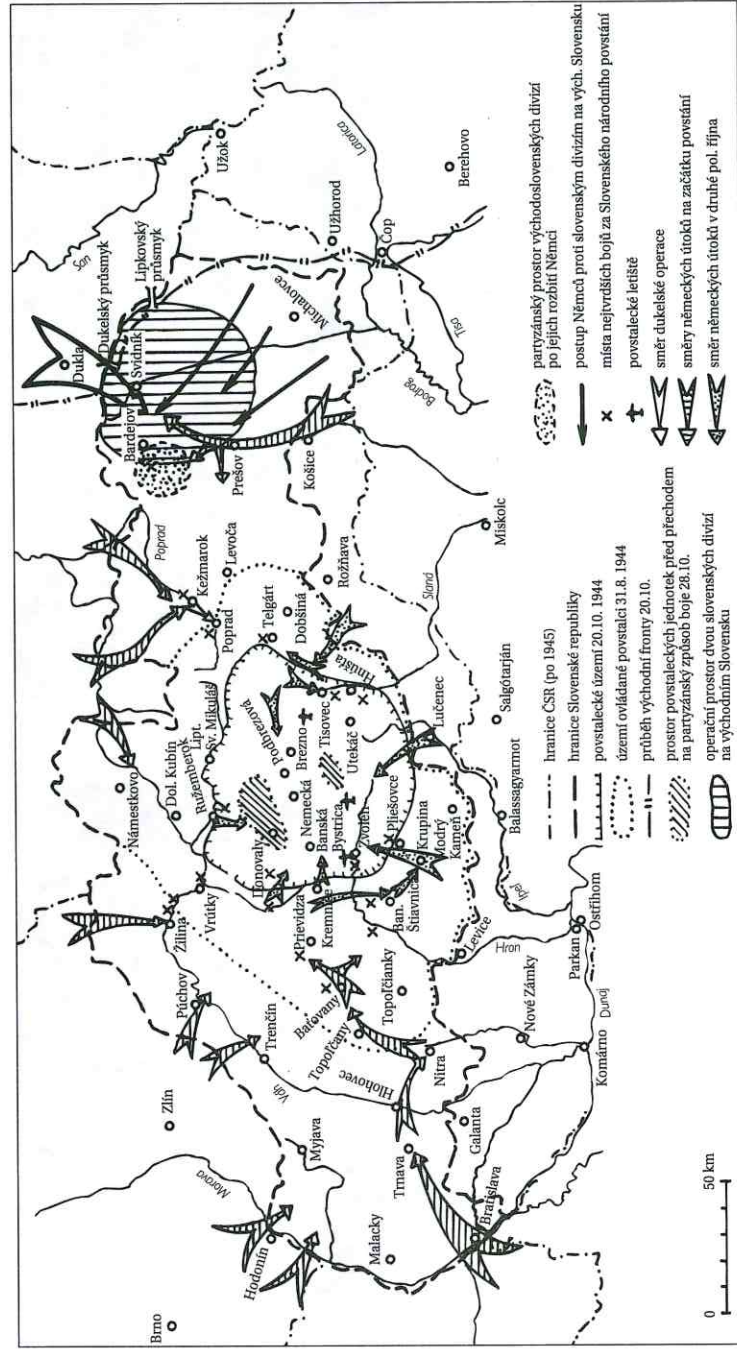
Přesto slovenské povstání roku 1944 představuje jedno z největších protihitlerovských odbojových vystoupení v týlu německé armády. Dva měsíce se podařilo udržet povstalecké území, a tedy celou souvislou frontu, proti náporu německé armády. Vojenští velitelé povstání Ján Golian a Rudolf Viest (od 7. října) byli postaveni před těžký úkol – museli bojovat v nepřátelském obklíčení. Výzbroj a posily bylo možno přesouvat na povstalecké území toliko letecky. Pomoc ať už ze Sovětského svazu nebo ze Spojených států nemohla být proto dostatečná, i když snaha pomoci tu na obou stranách byla. Ze Sovětského svazu se na povstalecké letiště přesunul 1. československý stíhací pluk a 2. československá paradesantní brigáda. Ze základny v Itálii přilétala na povstalecké území také americká letadla s materiální pomocí a výzbrojí. Významným mezinárodním uznáním Povstání bylo vyslání vojenských misí zemí protihitlerovské koalice na povstalecké území. Rozhodujícím činitelem pro udržení povstaleckého území se však stala podpora domácího obyvatelstva.

Vojenští velitelé povstání: Ján Golian

Rudolf Viest

Slovenské národní povstání

Vypálený Telgárt, kde povstalci sváděli tvrdé obranné boje

Povstání se zúčastnila značná část Slováků žijících na jeho území. V povstalecké armádě bojovalo 60 000 vojáků a v partyzánských oddílech asi 18 000 partyzánů. Široká byla podpora obyvatel. Slovenského národního povstání se však zúčastnili i příslušníci jiných národů – Češi, Rusové, Ukrajinci, Bělorusové, Francouzi, ale také Maďari a Němci. Jako jednotlivci se na bojích podíleli také polští, rumunští, jugoslávští, italsí, řečtí, angličtí a američtí antifašisté. Slovenské národní povstání se tak stalo součástí celosvětového zápasu s nacismem.

Boje v horách a horských průsmycích byly velmi tvrdé. Němci s takovým odporem nepočítali a museli postupně své oddíly na Slovensku posilovat. Povstání tak vážalo značné německé vojenské síly a spolu s převratem v Rumunsku oslabilo vojenské pozice Německa v středoevropském prostoru.

Urputné boje, které trvaly dva měsíce, byly ze strany povstalců většinou boji obrannými. Nejvíce se zde projevil nevýhodný časový moment, v němž Povstání vypuklo. Nejtvrdí obranné boje sváděli povstalci u Strečna, u Vrútek a Martina, v prostoru Zvolen–Hronská Dúbrava–Banská Štiavnica, u Svätého Kríže nad Hronom (Žiar nad Hronom), na horní Nitře a u Telgártu. Houževnatý odpor vojáků a partyzánů však nemohl zadržet postup německé armády, hlavně z málo krytého a otevřeného prostoru na jihu, odkud Německo začalo proti povstalcům mohutnou ofenzivu 17. října. Dne 27. října padlo centrum povstání – Banská Bystrica. Část povstalecké armády se dostala do zajetí, mezi nimi i oba velící generálové Rudolf Viest a Ján Golian, kteří byli v Německu popraveni. Část armády spolu s partyzány se stáhla do hor a pokračovala tam v partyzánském boji, vystavena akcím přepadových oddílů SS. Partyzánská činnost

v slovenských horách pokračovala až do osvobození slovenského území Rudou armádou. I když bylo povstání potlačeno, působilo v partyzánských oddílech stále víc než 13 000 mužů.

Po vypuknutí povstání se na povstaleckém území ujala moci Slovenská národní rada. Dne 1. září se obrátila na obyvatele země s deklarací, podle níž přebírá moc na území Slovenska a jako jediná je oprávněna mluvit jménem slovenského národa. SNR vyhlásila obnovení Československé republiky a svržení ľudácké vlády. Byly zde vlastně proklamovány zásady, dohodnuté ve Vánoční dohodě z prosince 1943. Deklarace se vyjádřila i k česko-slovenskému vztahu: „Jsme pro bratrské soužití s českým národem v obnovené Československé republice. Ústavoprávní, sociální, hospodářské a kulturní otázky republiky budou definitivně uspořádány vzájemnou dohodou zvolenými zástupci slovenského a českého lidu v duchu demokratických zásad, pokroku a sociální spravedlnosti.“ Důležitou součástí deklarace bylo, že se přihlásila k protifašistické koalici: „Dnešním dnem se slovenský národ manifestálně připojuje k spojeneckým národům, které svým bojem a velkými oběťmi zajišťují svobodný a demokratický život národům celého světa, a tedy i našemu malému národu. Všemi silami chceme přispět k rychlému ukončení tohoto zápasu za svobodu.“

Ústup povstalců do hor

Hlavní štáb partyzánů, Jan Šverma a Rudolf Slánský – uprostřed

Při Slovenské národní radě se vytvořil jako výkonný orgán Sbor pověřenců (*Zbor povereníkov*), který fakticky představoval slovenskou vládu. Zvláštností tohoto sboru bylo, že striktně dodržoval princip parity a v čele rezortů byli vždy jak zástupci občanského bloku, tak i komunistů.

Podle deklarace Slovenské národní rady mělo být Československo obnoveno prakticky jako federativní stát. Proto Slovenská národní rada uznala zahraniční vládu Edvarda Beneše, žádala však, aby Beneš akceptoval slovenskou samosprávu podle programu SNR.

Prezident Beneš ve svých plánech s ozbrojeným povstáním na Slovensku počítal, předpokládal však, že to bude akce plně řízená v jeho intencích z Londýna. Samostatné vystoupení Slováků nebylo v plném souladu s jeho plány, komplikovalo mu jeho představu o obnovení unitárního Československa. Po odstoupení Milana Hodži a Štefana Osuského ze zahraničního odboje tak před Benešem vyvstával další orgán, který požadoval slovenskou samosprávu – Slovenská národní rada.

Benešův londýnský projev, pronesený 8. září, v němž se pokoušel vydávat povstání za svou akci a Slovenskou národní radu jako vrcholný řídicí orgán povstání zcela obešel se na Slovensku střetl s velkými rozpaky. Poselství Benešovy vlády, odeslané 23. září do Banské Bystrice, obavy potvrdilo. Beneš žádal, aby byl přijat zplnomocněnec emigrační vlády, který měl být jakýmsi komisařem a jehož činnost by fakticky eliminovala funkci Slovenské národní rady. Slovenská národní rada odpověděla v tom smyslu, že respektuje vládu a prezidenta v Londýně jako představitele zahraničního odboje, ale SNR je vr-

Až do hořkých konců: Hitler a Tiso na svém posledním setkání v roce 1944

Českoslovenští vojáci Svobodova armádního sboru vztyčují v Dukelském průsmyku výsostné znaky republiky

cholným orgánem slovenského lidu, a proto má na slovenském území veškerou zákonodárnou a vládní moc. Zároveň vyslala 7. října do Londýna delegaci ve složení Ján Ursíny, Ladislav Novomeský a za armádu plukovník Mirko Vesel. Její jednání v Londýně byla těžká, ale nicméně se nakonec podařilo dosáhnout kompromisu, v němž Beneš přijal svébytnost slovenského národa a uznal pravomoci Slovenské národní rady. Náročnost jednání však dávala tušit, že se celá otázka ještě bude řešit a že Benešův ústup je pouze dočasný. Prezident hrál o čas a počítal s tím, že se mu nakonec podaří prosadit svou variantu obnovy Československa. Postavení Slovenska v obnoveném státě tak představovalo složitou a nedořešenou otázkou až do konce války.

Bombardování Bratislavy angloamerickým letectvem 16. června 1944

Po potlačení povstání nastalo na Slovensku období nebývalého teroru. Všichni, kdo se zapojili do povstání a nepodařilo se jim ukryt, byli vystaveni teroru jednotek SS, *Heimatschutzu* (ozbrojené složky slovenských Němců) a Pohotovostním oddílům Hlinkovy gardy. Četné vesnice a horské osady byly pro účast na povstání a pro pomoc partyzánům vypáleny, muži odvezeni do koncentračních táborů nebo rovnou na místě popraveni. Židé začali být znovu shromažďováni a posíláni do vyhlazovacích táborů.

Bratislavská vláda tou dobou ztratila kontrolu nad Slovenskem a v zemi už fakticky nevládla. Všechno bylo v rukou okupační německé armády. Čelní politici Hlinkovy strany neměli pro takto vzniklou situaci připraveno žádné řešení. Nová vláda v čele se Štefanem Tisou, kterou prezident Jozef Tiso jmenoval 5. září, pouze přihlížela akcím německých jednotek. Jedinou alternativou, která ještě Hlinkově straně zbývala, bylo setrvat s Hitlerem až do konce.

Konec války se nezadržitelně blížil. Dne 6. října 1944, tedy ještě v době, kdy na středním Slovensku existovalo souvislé povstalecké území, překročila Rudá armáda a s ní také příslušníci 1. československého armádního sboru v oblasti Dukelského průsmyku Karpaty a vstoupili na území Slovenska. Hornatý terén ztěžoval další postup Rudé armády a Němci ho naplno využívali. Slovensko se tak až do jara 1945 stalo bojištěm. Přesto ještě do konce roku 1944 postoupila Rudá armáda a 1. československý armádní sbor do řady míst východního Slo-

venska a rovněž do oblasti jihovýchodního Slovenska, které okupovalo Maďarsko. Od ledna 1945 začaly další urputné boje o Slovensko. První ukrajinský front a 1. československý armádní sbor postupovaly od severovýchodu, čtvrtý ukrajinský front od východu a druhý ukrajinský front spolu s jednotkami rumunské armády od jihovýchodu. Velmi urputné boje probíhaly v oblasti Liptovského Mikuláše, kde se Němci dobře opevnili. Nakonec však jarní ofenziva Rudé armády německý odpor zlomila.

Vytláčením německých vojsk z Bratislavy 4. dubna 1945 byla většina slovenského území osvobozena. V některých pohraničních oblastech se německá armáda udržela až do začátku května, kdy válka na Slovensku definitivně skončila. Vůdce a prezident Jozef Tiso emigroval do Rakouska, kde se později dostal do amerického zajetí a byl vydán československým orgánům. Dne 3. dubna 1945 vstoupil do Košic na východním Slovensku prezident Edvard Beneš; na osvobozené území přijel z Moskvy. Dne 5. dubna nová vláda jmenovaná Benešem vyhlásila svůj program, který dostal název Košický vládní program.

11 LÉTA „ŘÍZENÉ DEMOKRACIE“

Předúnorové Československo

OBNOVENÍ SPOLEČNÉHO STÁTU

O vládním programu, který přednesl v Košicích 5. dubna 1945 předseda vlády Zdeněk Fierlinger, se dlouho diskutovalo v Moskvě mezi politiky Benešova okruhu a komunisty. Jednání trvala od 22. do 29. března 1945. Zatímco některé otázky, například otázka odsunu Němců a Maďarů i otázka retribuice, se vyřídily velmi rychle, složité jednání se rozvinulo zejména v souvislosti s postavením Slovenska v novém státě. Nakonec byl přijat kompromis otevřený na obě strany – jak směrem k federaci, tak k unitaristickému státu.

V zahraniční politice vládní program deklaroval úzkou spolupráci se Sovětským svazem na základě smlouvy z prosince 1943. Za hlavní úkoly uvnitř státu se pokládala očista veřejného života od zrádců a kolaborantů s nacistickým Německem, zavedení retribučních soudů a odnětí občanských práv Němcům, Maďarům a zrádcům. Nová vláda se sama definovala jako vláda lidové demokracie. Rozhodla se budovat a podporovat novou státní správu a zavést do života nové orgány státní moci – národní výbory. V ekonomické a sociální oblasti vláda plánovala znárodnění větších podniků a uskutečnění pozemkové reformy. Při moskevských jednáních byla vytvořena Národní fronta, sdružující komunisty i tzv. občanské strany. V pětadvacetičlenné vládě Národní fronty měli Slováci devět zástupců.

Válka zanechala na Slovensku hluboké stopy. Zatímco během první světové války se bojovalo pouze na malé části slovenského území, za druhé světové války přešla fronta prakticky celým Slovenskem. Ustupující německá armáda zde ničila dopravní komunikace i velké továrny; ty zčásti demolovala, zčásti jejich zařízení, hlavně stroje, odvážela s sebou. Země byla po přechodu fronty doslova v troskách. Bylo obtížné obnovovat hospodářský

*Budova, kde byl podepsán
Košický vládní program*